

Ἀναλόγιον
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ
Θεωρητικές Σημειώσεις

Ὁ Χρόνος καὶ ὁ Ρυθμὸς στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ

τοῦ Παναγιώτη Δ. Παπαδημητρίου

Ἄλλο μέτρηση χρόνου, καὶ ἄλλο ρυθμὸς.

Οἱ περισσότεροι τὴν σήμερον -δυστυχῶς- μετροῦν τὸν χρόνο κατὰ τὸν ρυθμὸ, τουτέστιν *Εὐρωπαϊκῶ τῶ τρόπῳ*.

* * *

Ἐρώτησις: Τί εἶναι χρόνος στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ;

Ἀπάντησις:

1. Χρῦσανθος (Μέγα Θεωρητικὸ 1832), [σ. 52](#).

§114. Χρόνος εἶναι, κατὰ τοὺς φιλοσόφους, καταμέτρησις τῆς κινήσεως τοῦ κινουμένου. [...]

§115. Ἐκαστος χαρακτήρ, ὃς τις φανερώνει ἓνα φθόγγον, ἐξοδεύει ἓνα χρόνον· ἡ δὲ ὑπορροή, ἣ τις ἐξοδεύει δύο συνεχεῖς φθόγγους, ἐξοδεύει δύο χρόνους, καὶ λαμβάνει πάλιν ἕκαστος φθόγγος αὐτῆς ἀνὰ χρόνον ἓνα.

2. Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ (σ. 51).

(γ'.) Ἐνας χαρακτήρ ἢ μία σύνθεσις ὅπου φανερώνει ἓνα φθόγγον, ἐξοδεύει ἓναν χρόνον, ἡ δὲ ὑπορροή ὅπου φανερώνει δύο συνεχεῖς φθόγγους, ἐξοδεύει δύο χρόνους.

(δ'.) Τὸ κλάσμα, ὅπου ἤθελε τεθῆ, θέλει ὅπου ὁ φθόγγος τοῦ χαρακτήρος νὰ ἐξοδεύει δύο χρόνους, ἓνα διὰ τὸν χαρακτήρα καὶ ἓνα διὰ τὸ κλάσμα. [...]

3. Παναγιώτης Αγαθοκλέους, Θεωρητικόν (Ἀθήνα 1855), [σ. 86](#).

[...] Εἶναι δὲ ὁ χρόνος κατὰ τοὺς Μουσικοὺς καιρὸς, ὅστις ἐξοδεύεται ἀπὸ μιᾶς κρούσεως τῆς χειρὸς ἕως τῆς ἀκολουθου, ὁμαλῶς κινουμένης πρὸς τὰ ἄνω, καὶ κρουούσης κατὰ τοῦ γόνατος. Μία δὲ κρούσις καὶ μία ἄρσις εἶναι τὰ συστατικὰ τοῦ χρόνου [...].

4. Εὐθυμιάδης (Θεσσαλονίκη 1997), σ. 20.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς διάρκειας τῶν φθόγγων ὀνομάζεται **χρόνος**. [...]

Μία θέσις μαζὶ μὲ τὴν ἐπόμενὴ τῆς ἄρσι ἀποτελοῦν ἓνα μουσικὸ χρόνο. Εἶναι, λοιπόν, ἡ θέσις καὶ ἡ ἄρσις τὰ δύο ἴσα ἡμιχρόνια τοῦ μουσικοῦ χρόνου.

* * *

Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας, σ. 50 (α').

Γνωρίζεται ἡ ποιότης τῆς μελωδίας διττῶς: ἀπὸ τὴν καταμέτρησιν τοῦ χρόνου, ὅπου ἐξοδεύεται εἰς τὴν μελωδίαν, καὶ ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ἐξαγωγῆς τῶν φθόγγων.

Θεόδωρος Φωκαεὺς, Κρηπίς (Θεσσαλονίκη 1912), σ. 23.

Ἐρ. **Ἡ ποιότης ἀπλῶς ἀπὸ πόσα τινὰ γνωρίζεται;**

Ἀπ. Ἀπὸ δύο· οἶον ἀπὸ τὴν καταμέτρησιν τοῦ χρόνου, ἡγουν τοῦ καιροῦ, ὅστις ἀπερνᾷ εἰς τὴν μελωδίαν, καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐκφωνήσεως τῶν φθόγγων, ἐν ᾧ ψάλλεται τὸ μέλος.

* * *

Ἐρώτησις: Πῶς καταμετρεῖται ὁ χρόνος στήν Ἐκκλησιαστική Βυζαντινή Μουσική;

Απάντησις:

1. Χρύσανθος (Μέγα Θεωρητικό 1832), [σ. 52](#).

§114. [...] *Ἐν ᾧ λοιπὸν ἀπαγγέλεται τὸ μέλος, ἄς κινήται ἢ ὁ ποῦς [σημ. ΠΔΠ: εἴμαστε κατὰ τῆς κινήσεως τοῦ ποδός], ἢ ἡ χεὶρ τοῦ μουσικοῦ πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω, κρούουσα τὸ γόνυ· καὶ μετρομένη ἢ κίνησις τῆς χειρός, ἀποδίδει τὸν χρόνον· διότι ὁ καιρὸς ὅς τις ἐξοδεύεται ἀπὸ τὴν μίαν κρούσιν ἕως εἰς τὴν ἄλλην, λογαριάζεται εἷς χρόνος.*

2. Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ (σ. 51).

(β'.) *Καταμετρεῖται δὲ ὁ χρόνος μὲ τὸ νὰ κινήται ἢ χεὶρ ἄνω καὶ κάτω, κρούουσα τὸ γόνυ. Λοιπὸν ὁ καιρὸς, ὅπου ἐξοδεύεται ἀπὸ τὴν μίαν κρούσιν ἕως τὴν ἄλλην λογαριάζεται εἷς χρόνος.*

3. Θεόδωρος Φωκαεύς, Κρηπίς (Θεσσαλονίκη 1912), [σ. 29](#), σ. 30, σ. 31.

[...] *Μετρεῖται ὁ χρόνος ἤγουν ὁ καιρὸς εἰς τὴν Μουσικὴν ὅταν ἢ χεὶρ κινήται κάτω καὶ ἄνω μὲ εὐταξίαν τύπτουσα τὸ γόνυ· ὁ δαπανώμενος καιρὸς λοιπὸν τῆς πρώτης θέσεως, ἤγουν τοῦ κρούσματος, ὅστις γίνεται διὰ τῆς χειρός, ἕως τὴν τελείαν ἄρσιν, ὅπου ἄρχεται ἢ χεὶρ νὰ καταβαίνει πρὸς τὴν θέσιν, ἐννοεῖται εἷς χρόνος καί, ἄρχεται νὰ μετρεῖται ὁ δευτέρος· διὰ τοῦτο τὸ ἐκτελεστικὸν αἴτιον τοῦ χρόνου εἶναι ἢ πᾶσα κρούσις, εἴτε τῆς ἐμφώνου Μουσικῆς εἴτε τῶν ὀργάνων [...]*

4. Δημήτριος Ἐμμ. Νεραντζής, Συμβολή στήν ἐρμηνεία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μέλους (Ἡράκλειον Κρήτης 1997), σ. 190-194:

[...] *Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας ἡ μουσικὴ μας δανεῖστηκε ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ τὸ γνωστὸ τρόπο πὸν μετροῦμε τὸ 2σημο, 3σημο καὶ 4σημο ρυθμό. Ὁ Ἰούλιος Ἐνιγγ στὸ "ἐγχειρίδιο φωνητικῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς" στὸ κεφάλ. "περὶ ρυθμοῦ" (σελ. 10-14) γράφει ὅτι:*

«Ὁ δίμετρος ρυθμὸς ἔχει θέσιν καὶ ἄρσιν. Ἐν ἰσχυρὸν καὶ ἐν ἀσθενὲς πάθος. Ὁ τρίμετρος ἔχει θέσιν, ἡμίαρσιν καὶ ἄρσιν. Ἐν ἰσχυρὸν, ἐν ἀσθενὲς καὶ ἐν ἀσθενέστατον. Ὁ τετράμετρος ἔχει θέσιν, ἡμίαρσιν, δευτέραν ἡμίαρσιν καὶ ἄρσιν. Ἐν ἰσχυρὸν πάθος, ἐν ἀσθενὲς, ἐν ἡμιῖσχυρὸν καὶ ἐν ἀσθενέστατον».

Οἱ πῶ πάνω κανόνες ρυθμικῆς ἔκφρασης ἔχουν ἐφαρμογὴ μόνον στὴ χορευτικὴ μουσικὴ. Στὴν Ἐκκλησία πρέπει νὰ μετροῦμε μὲ διακριτικότητα μόνον χρόνον.

Εἶναι ἀνώφελο νὰ μετροῦμε τὸ χρόνο μὲ τις κινήσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς, γιατί ἐνῶ ὁ χρόνος εἶναι ἴδιος, χάνεται ὁ παλμὸς τοῦ μονοῦ χρόνου, πὸν δίνει στὸ μέλος ἰδιαίτερη χάρη. Ὁ μόνος χρόνος εἶναι ἢ ψυχὴ τοῦ μέλους. Οἱ χτύποι στὸ μόνον χρόνο εἶναι ἰσόχρονοι ἀντίθετα μὲ τις κινήσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς, ὅπου εἶναι ἀδύνατο νὰ πετύχεις παλμὸ λόγω τῆς ἰσχυρῆς θέσης καὶ τῆς ἀσθενοῦς ἄρσης. [...]

5. Παναγιώτης Ἀγαθοκλέους, Θεωρητικόν (Ἀθῆνα 1855), [σ. 86](#).

Ἵλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη ψάλλονται δι' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χρόνου, τοῦ ἔχοντος δηλαδὴ τὴν κίνησιν τῆς χειρός ἴσην, δι' ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ, χωρὶς ἄλλων ῥυθμικῶν ποικιλιῶν [ΠΔΠ: μὲ αὐτὸ νομίζουμε ἐπεξηγεῖ τὸ προηγούμενο, δηλ. ψάλλουμε ἀπλῶς κινώντας τὴν χεῖρα ἄνω καὶ κάτω, χωρὶς τις ποικιλίες τῆς Εὐρωπαϊκῆς καὶ Ἐξωτερικῆς μουσικῆς, ὅπου χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη καὶ αἱ δύο χεῖρες καὶ οἱ δύο πόδες (!) γιὰ τὴν καταμέτρηση τοῦ χρόνου, τὴν ὁποῖαν καταμέτρησην χρόνου τὴν ταυτίζουν μὲ τὸν ρυθμό]· διότι ἢ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι μελωδία, ἢτοι ἄρρυθμος πλοκὴ φθόγγων. Καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθα λόγος περὶ ῥυθμικῆς δὲν γίνεται.

6. Κυριακὸς Φιλοξένους, Θεωρητικόν (Κωνσταντινούπολη, 1859), [σ. 43](#).

§48. *Μετρεῖται ὁ χρόνος καθ' ἡμᾶς ψάλλοντας μὲν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τοῦ ἀέρος, ἐν δὲ τῇ παραδόσει, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς μουσικοὺς, ἐπὶ τῶν γονάτων, ἢ ἐπὶ τῆς τραπέζης, ὅχι ὁμῶς καὶ ὡς τὰ μέτρα ἐκείνων κατὰ τὸν ἐλάχιστον καὶ μείζονα, ἢ μακρὸν καὶ βραχὺν χρόνον, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μονοτρόπως διὰ κινήσεως τῆς μιᾶς χειρός. Διότι οἱ Τουρκοῦραβες μεταχειρίζονται τὸν χρόνον εἰς τὰς αὐτῶν παραδόσεις διὰ τῆς κινήσεως τῶν δύο χειρῶν, φανερόντες διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν σημείων τούτων Ο Ι, τὴν ἄρσιν καὶ θέσιν ἐνὸς ἐκάστου χρόνου [...].*

7. Εὐθυμιάδης (Θεσσαλονίκη 1997), σ. 20.

Τὸ μέτρον τοῦ χρόνου γίνεται μὲ ἰσόχρονες ρυθμικὲς κινήσεις τοῦ χεριοῦ πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ πρὸς τὰ κάτω. Ἡ κίνησις τοῦ χεριοῦ πρὸς τὰ ἐπάνω ὀνομάζεται ἄρσις. Ἡ κίνησις τοῦ χεριοῦ πρὸς τὰ κάτω ὀνομάζεται θέσις.

Μία θέσις μαζί με τὴν ἐπόμενη τῆς ἄρσι ἀποτελοῦν ἓνα μουσικὸ χρόνο. [...]

*Ἄν τὸ χέρι μας, πὸν ἐκτελεῖ τὶς κινήσεις τῆς θέσεως καὶ τῆς ἄρσεως, χτυπᾷ σὲ κάθε θέσι σ' ἓνα σταθερὸ ἐμπόδιο (στὸ γόνατο, στ' ἄλλο μας χέρι, στὸ θρανίο κλπ), **κάθε χτύπος σημειώνει κι' ἓνα μουσικὸ χρόνο** ἢ, ὅπως ἀπλούστερα λέμε, **ἓνα χρόνο**, γιατί για νὰ ἐπακολουθήσῃ ὁ ἐπόμενος χτύπος, τὸ χέρι μας θὰ κινηθῇ, ἀναπόδραστα, πρὸς τὰ ἐπάνω, ἐκτελώντας, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, καὶ τὴν ἄρσι.*

* * *

Ἐρώτησις: Εἶναι δυνατὸν νὰ Ψάλλει κάποιος χωρὶς Χρόνο;

Ἀπάντησις:

1. Θεόδωρος Φωκαεὺς, Κρηπὶς (Θεσσαλονίκη 1912), [σ. 29](#).

***Οὐχὶ βέβαια·** διότι ὅλα τὰ ὑποκείμενα τῆς Μουσικῆς καὶ πᾶν μέλος μὲ τὸ νὰ γίνωνται ὁμολογουμένως ἐν χρόνῳ, καὶ χωρὶς τοῦ χρόνου, ἐπειδὴ τίποτε δὲν συνίσταται, ἄρα ἡ ψυχὴ τῆς μουσικῆς εἶναι ὁ χρόνος.*

* * *

Ἐρώτησις: Τί σημαίνει, «μετροῦν τὸν χρόνο κατὰ τὸν ρυθμὸ, τουτέστιν *Εὐρωπαϊκῶ τῶ τρόπῳ*»;

Ἀπάντησις:

1. Μετροῦν τὸν χρόνο, ἀνάλογα μὲ τὸν ἐκάστοτε ρυθμὸ τοῦ μέλους (εἰσαγόμενη πρακτικὴ ἐκ τῆς *Δύσεως*):

α. Ἰωάννου Δ. Μαργαζιώτη, Θεωρητικὸν Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς (Ἀθήναι, χωρὶς ἡμερομηνία), σ. 28.

Ὅταν τὸ μέτρον περιέχῃ δύο χρόνους [ΠΑΠ: ρυθμὸς δίσημος] θὰ ἐκτελεσθῇ εἰς 2 κινήσεις [ΠΑΠ: ἡ ἀρχαία Παράδοσις, ὡς προαναφέραμε, μετρᾷ τὸ μέτρον δύο χρόνων σὲ 4 κινήσεις]. Ἡ πρώτη κίνησις διευθύνεται πρὸς τὰ κάτω καὶ ὀνομάζεται θέσις, ἡ δὲ δευτέρα πρὸς τὰ ἄνω καὶ ὀνομάζεται ἄρσις. Ἡ θέσις τονίζεται περισσότερο καὶ ὀνομάζεται ἰσχυρὸν μέρος τοῦ μέτρον. Ἡ ἄρσις τονίζεται ὀλιγότερον καὶ ὀνομάζεται ἀσθενὲς μέρος τοῦ μέτρον. [...]

β. Ὁ κ. Νεραντζῆς ἐπεξηγεῖ τὶς καταβολὰς αὐτῆς τῆς εἰσαγόμενης πρακτικῆς:

Δημήτριος Ἐμμ. Νεραντζῆς, Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μέλους (Ἡράκλειον Κρήτης 1997), σ. 191:

[...] Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας ἡ μουσικὴ μας δανείσθηκε ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν τὸ γνωστὸ τρόπο πὸν μετροῦμε τὸ 2σημο, 3σημο καὶ 4σημο ρυθμὸ. Ὁ Ἰούλιος Ἐνιγγ στὸ "ἐγχειρίδιο φωνητικῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς" στὸ κεφάλ. "περὶ ρυθμοῦ" (σελ. 10-14) γράφει ὅτι:

«Ὁ δίμετρος ρυθμὸς ἔχει θέσιν καὶ ἄρσιν. Ἐν ἰσχυρὸν καὶ ἐν ἀσθενὲς πάθος. Ὁ τρίμετρος ἔχει θέσιν, ἡμίαρσιν καὶ ἄρσιν. Ἐν ἰσχυρὸν, ἐν ἀσθενὲς καὶ ἐν ἀσθενέστατον. Ὁ τετράμετρος ἔχει θέσιν, ἡμίαρσιν, δευτέραν ἡμίαρσιν καὶ ἄρσιν. Ἐν ἰσχυρὸν πάθος, ἐν ἀσθενὲς, ἐν ἡμίισχυρὸν καὶ ἐν ἀσθενέστατον».

* * *

Ἐρώτησις: Μερικοὶ Ψάλτες πὸν μετροῦν τὸν χρόνο *Εὐρωπαϊκῶ τῶ τρόπῳ*, κρατάνε τὴν φωνὴ τους περισσότερο στὴν θέση. Τὶ σχόλια ἔχετε περὶ τούτου;

Ἀπάντησις:

1. Δημήτριος Ἐμμ. Νεραντζῆς, Συμβολὴ στὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μέλους (Ἡράκλειον Κρήτης 1997), σ. 192:

Οἱ χτύποι στὸ μονὸ χρόνο εἶναι ἰσόχρονοι ἀντίθετα μὲ τὶς κινήσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς, ὅπου εἶναι ἀδύνατο νὰ πετύχεις παλμὸ λόγῳ τῆς ἰσχυρῆς θέσης καὶ τῆς ἀσθενοῦς ἄρσης.

2. Εὐθυμιάδης (Θεσσαλονίκη 1997), σ. 20.

Σὲ μιὰ μελωδίᾳ ὅλοι οἱ χρόνοι τῆς πρέπει νὰ εἶναι ἀπολύτως ἴσης διαρκείας μεταξύ των.

* * *

Αναφορές

1. **Χρυσάνθου** Αρχιεπ. Διρραχίου του έκ Μαδύτων, Θεωρητικόν Μέγα της Μουσικής, Τεργέστη 1832 (ἀνατύπ. ἐκδ. Κουλτούρα).
2. **Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος**, Εἰσαγωγή εἰς τὸ Θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς (ἀνευ ἡμερομηνίας;), κριτικὴ ἔκδοσις Ἐμμανουήλ Στ. Γιαννόπουλου, Θεσσαλονίκη, 2002.
3. **Θεοδώρου Φωκαέως**, Κρηπὶς τοῦ Θεωρητικοῦ καὶ Πρακτικοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαζόντων αὐτήν, ἐκδ. Θεσσαλονίκη 1912, ἀνατύπ. Ἀθήνα 2005, Ὁμιλος Ἑλληνικῶν Τεχνῶν.
4. **Παναγιώτου Ἀγαθοκλέους**, Θεωρητικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, 1855, ἀνατύπ. ἐκδ. Ἐπέκτασις 2002.
5. **Κυριακοῦ Φιλοξένου τοῦ Ἐφεσιομάγνητος**, Θεωρητικὸν Στοιχειώδες τῆς Μουσικῆς, Κωνσταντινούπολι 1859 (ἀνατύπ. ἐκδ. Π. Πουρνάρα).
6. **Δημητρίου Ἐμμ. Νεραντζῆ**, Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μέλους, Ἡράκλειον Κρήτης, 1997.
7. **Ἀβραάμ Χ. Εὐθυμιάδης**, Μαθήματα Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ἐκδ. Δ', Θεσσαλονίκη 1997.
8. **Ἰωάννου Δ. Μαργαζιώτη**, Θεωρητικὸν Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς (Ἀθήναι, χωρὶς ἡμερομηνία).

* * *

Παρακαλοῦμε ἐπικοινωνῆστε γιὰ τυχὸν σχόλια.

Ἀρχικό: 23/12/2002

Τρέχουσα (πρόχειρη) ἔκδοσις 0.2: 11/01/2006

ἀποθηκευμένες (pdf) ἐκδόσεις: [0.1](#)

panayiotis@analogion.net